

ЕПІСТОЛЯРІЙ З. ФРЕЙДА ТА А. ЕЙНШТЕЙНА: ПАЦИФІСТСЬКИЙ АСПЕКТ

У статті аналізується міждисциплінарний потенціал листа З. Фрейда А. Ейнштейнові, що відомий під назвою «Чи неминуча війна?».

Ключові слова: епістолярій, пацифізм, культура, психоаналіз, міждисциплінарний потенціал.

В статье анализируется междисциплинарный потенциал письма З. Фрейда А. Эйнштейну, известного под названием «Неизбежна ли война?».

Ключевые слова: эпистолярность, пацифизм, культура, психоанализ, междисциплинарный потенциал.

The article analyzes interdisciplinary potential of S. Freud's letter to A. Einstein, known as the «Is War Inevitable?».

Key word: epistolary, pacifism, culture, psychoanalysis, interdisciplinary potential.

Феномен епістолярію, що, вочевидь, є самоцінною культуротворчою проблемою, останнім часом, дедалі частіше привертає увагу представників різних галузей гуманітарного знання, актуалізуючи застосування міждисциплінарного підходу. Адже потенціал епістолярію, активно «працюючи» у самодостатньому концептуальному полі літературознавства, мистецтвознавства, філософії, етики, естетики, культурології тощо, стимулює проведення, так би мовити, перехресних досліджень, що відкривають можливість виявити нові аспекти у проблемному просторі і класичній, і сучасній гуманістиці. Серед персоналій, епістолярна спадщина яких завжди була в епіцентрі наукових розвідок, особливе місце посідає постать З. Фрейда.

Фундатор психоаналітичної теорії, сфера інтересів якого була пов'язана з різними напрямками природничого і гуманітарного знання, залишив, як відомо, величезний епістолярний масив, що його осмислення і переосмислення не втрачає своєї актуальності. Проте предметом нашого дослідження буде лише один лист австрійського ученого, що має такий статус вельми формально. Йдеться про відповідь видатного психіатра Зигмунта Фрейда (1856–1939) великому фізику Альбертові Ейнштейну (1879–1955), яка фактично стала самодостатнім есе під назвою «Чи не-

минула війна?». Дивовижний транскультурний потенціал цього листа «провокує» негайно розпочати аналіз тексту, однак потрібно хоча б коротко зупинитися на передумовах його написання.

У 1931 р. провідні представники інтелігенції виступили з ініціативою обговорення найбільш актуальних і болючих питань, які постали перед тогочасною Європою. Результатом їхньої дискусії стала поява збірника «Відкриті листи», що його формат, вочевидь, був не випадковим. Адже саме листування є одним з найпотужніших засобів діалогу, котрий набуває особливої ваги у моменти найжорстокіших випробувань в історії людства, реалізуючи свою важливу гуманістичну функцію.

Учасником цього проекту став і А. Ейнштейн, який відповідав за «пацифістський» блок і мав долучити до обговорення відповідних проблем найавторитетніших репрезентантів європейської культури*. Чи не першим, до кого звернувся вчений, був З. Фрейд, котрий у серпні 1932 року отримав листа від А. Ейнштейна, що в ньому артикулювалася низка питань. Ключовими були два: зміст першого мав досить загальний харак-

* Задля якомога ширшого оприлюднення ідей, що були висловлені, видання цієї збірки було реалізоване у межах європейського «мовного тріумвірату»: англійською, німецькою і французькою.

тер: «Чи існують шляхи, аби упередити безпеку війни?», натомість друге – чітко спрямовувалося у поле професійної діяльності віденського психоаналітика: «Чи існують психологічні засоби, які б спрацювали на упередження ненависті та агресії?».

Загальновідомо, що А. Ейнштейн ставився до З. Фрейда з великою повагою і як до людини, і як до вченого, що засвідчують різні фрагменти епістолярію видатного фізика. Зокрема, в одному з листів, висловлюючи своє захоплення особистістю австрійського дослідника, визнаючи його «одним з найбільш великих вчителів» цілого покоління, А. Ейнштейн наголошував: «До <...> останнього часу я міг лише відчувати умоглядну міць Вашого руху думок, що мали величезний вплив на світогляд нашої ери, але не був спроможний скласти чітку уяву про їх істину. Нещодавно, однак, мені вдалося дізнатися про кілька випадків <...>, що виключають, як мені видається, будь-яку інтерпретацію, окрім тієї, що її дає теорія витіснення. Те, що я наштовхнувся на них, дуже мене потішило; дуже радісно, коли велика і прекрасна концепція виявляється такою, яка збігається з реальністю» [1, 449].

У відповіді на компліментарний лист А. Ейнштейна психоаналітик висловив свою вдячність, однак залишився вірним своїй іронічній манері спілкування: «<...> Звичайно, я завжди знав, що Ви “захоплюєтесь” мною лише через ввічливість і майже зовсім не вірите в будь-яку з моїх доктрин, хоча я часто запитував себе, чим ще можна захоплюватися у цих теоріях, якщо вони несправедливі, тобто якщо вони не містять великої долі істини. Між іншим, чи не видається Вам, що до мене ставилися б краще, якби у моїх доктринах містився б більший відсоток помилок чи божевілья?» [1, 449].

Це міркування З. Фрейда, ймовірно, можна тлумачити на кількох рівнях. з одного боку – у площині відомого афоризму О. Вайльда, згідно з яким кожна людина має право на помилку. з другого – у контексті позиції А. Бергсона, котрий визнавав, так би мовити, «геніальні помилки» на кшталт відкриття Америки Христофором Колумбом. І, нарешті, у межах власне психоаналітичної теорії, що у її продуктивності З. Фрейд був глибоко переконаний, а відтак будь-які сумніви з цього приводу викликали в нього чи різкий супротив, чи вкрай саркастичні оцінки на адресу опонента.

Не менш важливою видається і друга частина листа віденського психоаналітика, яка показово засвідчує послідовність його стратегії щодо пер-

спектив руху психоаналізу: «Ви настільки молодший за мене, – відзначав він, – що я можу сподіватися вважати Вас серед моїх “послідовників” на той час, коли Ви досягнете мого віку. Оскільки тоді я вже не зможу про це довідатися я тішуся від того наперед...» [1, 449–450]. Як відомо, З. Фрейд абсолютно відкрито і чітко декларував своє глибоке переконання у необхідності всебічної репрезентації і популяризації психоаналітичних ідей, аби повернути до своєї теорії якомога ширшу аудиторію. Зокрема, учений сповідував, так званий, «променевий принцип», що мав на меті максимально розширити кордони психоаналізу, охопивши простір від США до Японії. Водночас, З. Фрейд приділяв значну увагу персоніфікованому принципу роботи у цьому напрямі, розгортаючи діалог з видатними постатями світової культури. Відтак серед шанувальників психоаналітичних ідей виявилися Т. Манн, С. Цвейг, С. Далі, В. Вульф, Р. Роллан, Г. Веллс, Е. Ласкершуллер та ін. Проте З. Фрейд постійно прагнув збільшити коло своїх прибічників – чи фактичних, чи опосередкованих – і використовував будь-які можливості, аби їх «легалізувати».

Те, що самодостатність постаті Альберта Ейнштейна не може викликати жодних сумнівів, З. Фрейд, вочевидь, розумів дуже добре, проте їхні особисті стосунки спонукали психоаналітика принаймні помріяти щодо приналежності А. Ейнштейна до табору своїх однодумців. Важко сказати, наскільки це відповідало дійсності на рівні сприйняття німецьким фізиком засад психоаналізу, однак на рівні світоглядних орієнтирів між ученими вочевидь існувало взаєморозуміння. Значною мірою його підкріпила співпраця у пацифістському блоці проекту «Відкриті листи».

Отже, у вересні 1932 р. З. Фрейд надіслав листа, перший рядок якого, одразу ж продемонстрував його ставлення до пропозиції, що надійшла: «Любий пане Ейнштейн! Дізнавшись, що Ви маєте намір запропонувати мені участь в обговоренні теми, яка цікавить Вас і, на Вашу думку, заслуговує уваги інших людей, я відразу ж погодився» [1, 220].

Власне з перших речень З. Фрейд визначає «правила гри», що них він дотримуватиметься, оприлюднюючи свою позицію: «<...> у мене викликало велике здивування поставлене питання: що можна зробити, аби відвести від людства зловісну небезпеку війни. У першу мить я буквально перелякався від відчуття своєї <...> некомпетентності, оскільки питання про війну видавалося мені практичним завданням, що його вирішували

державні діячі. Але згодом я зрозумів, що Ви поставили питання не як природознавець і фізик, але як гуманно налаштована людина <...>. Я подумав також і про те, що від мене не очікують практичних пропозицій, я маю всього лише розповісти, як виглядає проблема запобігання війни з очки зору психолога» [1, 220].

Зважаючи на засадні теоретичні орієнтири психоаналізу, можна стверджувати, що наразі перед З. Фрейдом відкривалися значні перспективи для відповідних розмислів, проте він вдається до своєрідного прийому загравання, декларуючи концептуальний пріоритет А. Ейнштейна: «<...> Ви вже сказали у своєму листі найголовніше. Таким чином Ви послабили вітер у моїх вітрилах, і я охоче пливтиму у Вашому кільватері, підтверджуючи все, що Ви пишете, але розгортаючи Ваші тези більш розлого на підставі моїх знань чи припущень» [1, 220].

Справді, на початку своєї розвідки З. Фрейд формально відштовхується від позиції А. Ейнштейна, що базується на необхідності чіткого співвідношення двох важливих чинників: *права* і *влади*. Однак вже у наступному реченні пропонує певні уточнення, що є принциповими, зважаючи на тему обговорення: «<...> чи не можна мені замінити слово “влада” більш різким і жорстким словом “сила”? Право і сила є сьогодні протилежностями. Легко показати, що право виникло з сили, і якщо ми відійдемо до витоків і подивимося, як це відбулося на самому початку, ми без будь-яких зусиль побачимо суть проблеми» [1, 221].

Перш, ніж безпосередньо звернутися до аналізу концепції З. Фрейда, слід відзначити, що він, свідомо чи позасвідомо, порушив питання міждисциплінарного характеру цієї «паціфістської дискусії», зокрема, відзначаючи, що «кожен з нас, фізик чи психолог, зможе знайти свій особливий підхід до неї» [1, 220]. Втім, такий висновок лежав би, сказати б, на поверхні, тоді як подальші міркування психоаналітика аргументували необхідність відповідного дослідження у ширшому дисциплінарному полі. Це, зокрема, продемонструвало кореспондування спочатку А. Ейнштейном, а потім З. Фрейдом, мабуть же, не рівнозначних за своєю сутністю понять *влада* (філософський термін), *сила* («політологічний» термін) і *право* (юридичний термін). Проте магістральний орієнтир віденського вченого розгортається у полі психоаналітичного підходу, що, як відомо, включає в себе кілька вимірів: біологічний, психіатричний, культурологічний, етичний, естетичний, мистецтвознавчий тощо.

Декларуючи думку, що практично всі конфлікти розв'язуються за допомогою сили, З. Фрейд робить принциповий акцент: «Так існує все у тваринному світі, з якого людина не має себе виключати; у людей додаються лише конфлікти думок» [1, 221], а відтак – укотре наголошує, що людина є високорозвиненою твариною. Відтак австрійський психіатр виокремлює вельми важливий для концептуального поля психоаналізу період, який у межах його теорії здобув назву «доісторичні племінні спогади» людини, що дає змогу виявити специфіку співвідношення *сили* і *волі*: «На початку у невеликій людській орді лише сила м'язів вирішувала, кому що має належати і чия воля має перевищити» [1, 221].

Характеризуючи подальший розвиток цього співвідношення, учений «вписує» його у закономірності цивілізаційних процесів: «<...> досить скоро сила м'язів доповнюється і замінюється використанням предметів для захисту і нападу; перемагає той, у кого є краща зброя і хто більш вправно вміє нею користуватися» [1, 221]. Така логіка думки підводить З. Фрейда до його першого принципового висновку, що стосується, так би мовити, метамети протиборства: «<...> кінцева ціль бою залишається незмінною – один із супротивників <...> має відмовитися від своїх домагань і протиборства. Найбільш переконливо ця мета досягається у тому разі, якщо сила прибирає супротивника, тобто вбиває його» [1, 221].

Міркування віденського дослідника щодо неминучості війни і віднайдення відповідних запобіжних заходів, що ними він ділиться з А. Ейнштейном, фактично є саморефлексією класичних принципів психоаналізу, котрі З. Фрейд констатує на теоретичному рівні, проте принаймні намагається транспонувати і в практичну площину. Слід зазначити, що, незважаючи на доволі незначний обсяг цього листа-есе, він виявляється дуже концептуально насиченим, однак вільна форма викладу, яку передбачає епістолярний жанр, зумовлює певну строкатість авторської думки. Саме тому ми вдамося до своєрідної систематизації відповідних розмислів З. Фрейда, структурувавши їх за чотирма умовними напрямками: *психологічним/психоаналітичним, культурологічним, етичним та естетичним*. Одразу ж зазначимо, що перший виявляється найбільш розлогим, що є цілком закономірним, адже, з одного боку, – пов'язаний з головним предметом дослідження З. Фрейда, а з другого – має загальнотеоретичний характер. Другий напрям – культурологічний – порівняно з попереднім є незначним за своїм обсягом і сприймається

ся як своєрідне прагнення австрійського вченого вийти у практичну площину, хоча, як уже зазначалося, жорсткий реаліст З. Фрейд добре розумів складність запобігання загрозам війни. Третій напрям – етичний – хоча і досить чітко представлений у тексті листа і, вочевидь, містить значний потенціал, виявляється дуже розпорошеним, що природно впливає на його концептуальну цілісність. І, нарешті, четвертий – естетичний – взагалі може вважатися напрямом більш ніж умовно, оскільки фактично представлений у цьому листі одним реченням. Проте ми вбачаємо у ньому доволі потужне стимулююче начало щодо аналізу специфіки естетико-художніх пошуків ХХ ст.

Одним з ключових моментів, що його виокремлює З. Фрейд, репрезентуючи психологічний/психоаналітичний вимір проблеми, до обговорення якої він долучається, є акцент на знищенні ворога у процесі боротьби: «Переваги наразі у тому, що супротивник вже ніколи більше не підніметься для нового опору і його доля лякатиме всіх, хто бажає наслідувати його приклад [1, 221]. Водночас учений враховує і варіант збереження життя ворога, якого «можна залучати до корисних робіт» [1, 221], а відтак в обох випадках – через вбивство чи через підкорення ворога – переможець отримує очевидне задоволення. При цьому З. Фрейд робить два важливі акценти: у першому варіанті «задовольняється інстинктивна схильність» до вбивства; у другому – «<...> переможець <...> має рахуватися з жадобою помсти переможеного і в такий спосіб, послаблює свою власну безпеку» [1, 221]. Отже, запропонована А. Ейнштейном тема для обговорення знов актуалізує роздуми З. Фрейда, що виводять його «по той бік принципу задоволення».

Наступний крок психіатра стосовно співвідношення «сила», «влада» і «право» пов'язаний із аналізом специфіки і наслідків об'єднуючого начала: «Сила руйнується єднанням, влада тих, хто об'єднався, являє собою право на протидію силі однієї людини. <...> право – це влада групи, товариства [1, 222]. При цьому З. Фрейд робить конче важливе застереження: «Об'єднання багатьох має бути постійним, тривалим. Якщо ж воно встановлюється лише для перемоги над <...> одним, дуже сильним, і розпадається після досягнення мети, цим ще нічого не можна досягти. Хтось інший, хто вважає себе сильнішим, знову прагнучим до панування, і ця гра триватиме безкінечно» [1, 222]. Слід наголосити, що така думка є позачасовою за своєю сутністю, адже визначає і особливості «доісторичних племінних спога-

дів» людини, і специфіку сучасних А. Ейнштейнові та З. Фрейду суспільно-політичних процесів, що власне і стимулювали обговорення проблеми: чи неминуча війна?

Висловлені думки дають психоаналітику підстави конкретизувати ще одне важливе міркування, яке набуває особливого сенсу у контексті осмислення співвідношення «сили», «влади» і «права». Говорячи про принцип об'єднання, що є обов'язковим задля досягнення влади, З.Фрейд виходить у площину проблеми законотворення, яка дуже точно виявляє сутність людської природи: «...закони видаються тими, кому належить влада, оберігають їхні інтереси і дають обмаль прав переможеним» [1, 223]. При цьому австрійський дослідник так само наголошує на позачасовому характері цього питання, оскільки з плином часу, так би мовити, магістральний напрям дії «духу законів» залишається незмінним.

Наразі наголосимо, що ми свідомо запозичили назву праці Ш. Монтеск'є (1689–1755) «Дух законів» (1748), аби, так би мовити, більш образно донести відповідне концептуальне положення З. Фрейда. Проте це есе спонукало нас і безпосередньо кореспондувати певні міркування віденського дослідника з деякими роздумами французького просвітника. Орієнтири, що їх сповідували учені, розгорталися формально у різних методологічних площинах, проте кожний, хоча і своїм шляхом, рухався у напрямі осмислення воєнничої природи людини.

Як відомо, Ш. Монтеск'є артикулював ідею впливу природного середовища – рельєфу та клімату на національну свідомість, визнаючи більшу активність воєнничого начала у народів, котрі мешкають у південній і гірській місцевості. Натомість З. Фрейд пов'язував його активізацію з суто психологічним чинником, наголошуючи, що воєнничий дух збуджує інстинкт агресії, який не залежить від національного чинника і має загальнолюдський характер.

Ця думка віденського ученого є однією з засадних у його теорії, а відтак цілком закономірно, що він доносить її у листі до А. Ейнштейна: «<...> я можу прокоментувати <...> одне з Ваших положень. Ви дивуетесь, наскільки легко людей охоплює воєнна істерія, і робити припущення, що в них є певний інстинкт ненависті і знищення, який підштовхує до війни. <...> я мушу повністю погодитися з Вами. <...> Дозвольте мені у цьому зв'язку викласти Вам хоча б частину теорії <...>, до якої психоаналіз дійшов внаслідок багатьох спроб і сумнівів» [1, 226].

Далі З. Фрейд стисло обґрунтовує сутність сексуально-еротичних потягів як таких, що здатні зберігати та об'єднувати, й інших, «що прагнуть руйнувати та вбивати, – ми називаємо їх узагальнено-агресивним або деструктивним потягом» [1, 226]. Далі психіатр наголошує, що «обидва ці потяги рівною мірою необхідні, їх взаємодія і протидія породжує явище життя», і, розвиваючи свою думку, акцентує: «інстинкт самозбереження, поза сумнівом, є еротичним за своєю природою, однак саме він потребує агресивності, аби перетворитися на життя» [1, 226]. Взагалі у своєму листі А. Ейнштейнові З. Фрейд у різних контекстах, намагається пояснити складність інстинкту агресії, виявити причини його збудників і, можливо, накреслити шляхи його гальмування. Ці міркування психоаналітика розгортаються у напрямі, що ми його умовно визначили як культурологічний. Він цілком логічно приходить на зміну психологічно-психоаналітичному етапу розмислів З. Фрейда, сполучним елементом між якими стає поняття *ідентифікації*.

Цей термін вельми активно «працює» у концепції дослідника. Вперше він звертається до нього, коли обґрунтовує необхідність утворення певних угруповань задля реалізації сили і досягнення влади: «<...> дві речі утримують спільноту: тиск сили і спільність почуттів людей, котрі її утворюють, що інакше ще можна назвати ідентифікацією. <...> Спільність почуттів чи об'єднуючі ідеї, природно, можуть мати значення лише тоді, коли в них знаходять свій вираз дуже важливі спільні риси членів спільноти» [1, 225]. Наголос на об'єднуючому чиннику, що його містить у собі ідентифікація, відкриває З. Фрейдіві можливості поміркувати стосовно виявлення її культурологічного потенціалу: «Все, що об'єднує людей у суттєвих речах, викликає у них спільність почуттів. <...> На них багато у чому ґрунтується будівництво людського суспільства» [1, 229]. Власне саме це, вважає психоаналітик, і має бути використане задля активізації пацифістського начала. Зокрема, З. Фрейд пропонує віднайти «форму опосередкованого шляху боротьби з війнами. Якщо готовність до війни виникає під впливом потягу до руйнації, то легше за все було б спрямувати на нього супротивника цього потягу, тобто ерос. Війні має протистояти все, що об'єднує почуття людей» [1, 229]. Які ж конкретні чинники мав на увазі віденський учений?

Слід зазначити, що З. Фрейд, зокрема, пропонує вельми несподіваний, враховуючи його світоглядні погляди, варіант: «Психоаналітик не

повинен знічуватися, якщо він у такому разі говорить про любов, оскільки і релігія стверджує те саме» [1, 229]. Проте його, ймовірно, слід сприймати як більш ніж загальну абстракцію. Однак, чітко усвідомлюючи всю складність питання, що до його обговорення він долучився, З. Фрейд принаймні прагне накреслити більш дієві засоби, транспонуючи їх у культурологічний вимір.

Так, учений висуває думку про можливий мирний спосіб вирішення цієї проблеми, яким, на його думку, є «культурний розвиток членів людської спільноти» [1, 223], що знову зумовлює апелювання до потенціалу ідентифікації: «Ідеальний стан, звичайно, можливий у спільноті людей, котрі підкорили б життя своїх потягів *диктатурі розуму* (курсив наш – О. О.)» [1, 229]. Однак як жорсткий реаліст З. Фрейд розуміє, що і «це всього лише утопічна надія» [XX, 229]. Які ж засоби залишаються у такому разі?

Попри всю складність цієї проблеми, психоаналітик, проте, продовжує рухатися «культурологічним шляхом», намагаючись обґрунтувати паритет, так би мовити, задоволення і незадоволення культурою: «<...> з давніх-давен людство включилося у процес культурного розвитку, якому ми зобов'язані всім найкращим, що <...> створили, так само як і помітною частиною того, від чого <...> страждаємо» [1, 231]. Розвиваючи свою думку, З. Фрейд наголошує: «Зміни психіки, що є супутніми цьому процесові, очевидні й недвозначні. Вони полягають у прогресуючому зміщенні цілей потягів і обмеженні інстинктивних позивів <...> насолоди, що давали радість нашим пращурам, стали для нас байдужими і навіть відразливими, і якщо наші *етичні і естетичні вимоги* (курсив наш – О. О.) <...> змінилися, це має під собою органічне обґрунтування» [1, 231]. У цьому зв'язку учений виокремлює два ключові моменти: «підсилення інтелекту, що починає підкорювати собі життя потягів, і зміщення схильності до агресії усередину особистості, котра усвідомлює себе» [1, 231].

Перший – є черговим аргументом З. Фрейда щодо «культурного об'єднання», котре можливе в ідеалі, і котре здатна забезпечити «диктатура розуму». Цей момент виокремлюється ученим у контексті етичних і естетичних вимог, однак, навряд чи може мати до них безпосереднє відношення. Водночас другий чинник, який стосується трансформації агресії усередину, вочевидь пов'язаний з етичним началом. Як відзначає психоаналітик, у його практичній діяльності були випадки, коли внаслідок відповідного лікування певних

пацієнтів, їхнє агресивне, деструктивне начало було переведене усередину: «Ми навіть дійшли крайньої думки про те, що *виникнення нашої совісті* (курсив наш – О. О.) пояснюється <...> поворотом агресії усередину» [1, 228]. Можливо, це і є найбільш дієвий практичний засіб, котрий здатний, якщо не унеможливити, то принаймні пригальмувати небезпеку війни.

Як відомо, у праці «Я і Воно», що має особливий статус у теоретичній спадщині З. Фрейда, вчений здійснює принципову структурну корекцію психіки, виокремлюючи три рівні: позасвідоме («Воно») – свідоме («Я») – надсвідоме («Над-Я»). Завершальний рівень виконує функцію своєрідного цензора, що забезпечує соціальну і моральну оцінку. У процесі цієї «психоаналітичної аксіології», на думку З. Фрейда, відбувається, так би мовити, формування совісті, появі якої передують почуття провини, яку провокує негативний вчинок людини, що його учений фактично ототожнює зі злом. Імовірно, спираючись на цей складний концептуальний ланцюг, З. Фрейд і акцентує у листі до А. Ейнштейна увагу на особливому значенні совісті як реакції на воєнну агресію.

І, нарешті, естетичні вимоги, що фактично лише побіжно згадуються З. Фрейдом як такі і конкретизуються констатацією «естетичної потворності війни, яка підштовхує нас до ненависті майже такою самою мірою, як і її жахіття» [1, 231–232]. Важко уявити, які конкретні факти з практики мистецької творчості мав на увазі З. Фрейд, проте, вочевидь, він орієнтувався на гуманістичне світобачення більшості митців, котрі саме під таким кутом зору сприймали трагедію війни. Водночас не можна не враховувати і, так би мовити, виняткові випадки, що були пов'язані з відвертою естетизацією воєнної агресії, і, пере-

дусім, естетико-художній досвід італійського футуризму.

Як відомо, його репрезентанти відверто маніфестували ідеї збудження у людині деструктивного, руйнівного начала, своєрідним апофеозом яких може вважатися поема Ф. Т. Марінетті «Велика симфонія війни» (1914). Фундатор італійського футуризму відверто зізнавався, що у свисті куль, у розриві гранат, у агонізуючих тілах він бачив те, чого так не вистачало його мистецтву.

Оспівування агресивного потягу стало лейтмотивом не лише означеного твору, а й програмних теоретичних праць Ф. Т. Марінетті і, передусім, «Маніфесту футуризму», який був датований у дуже своєрідний спосіб: *маніфест написаний у цьому році*. Такий прийом, що мав на меті наголосити позачасовий характер італійського футуризму, відповідно транспонувався і на специфіку розуміння ними феномена війни, яку представники цього напрямку вважали «найкращою гігієною світу».

Мабуть, саме тому, відчуваючи воєнну небезпеку, що вирувала у повітрі і на психологічному, і соціальному, і, як виявляється, естетичному рівнях, європейська інтелігенція й ініціювала проект «Відкриті листи». Ще раз артикулюючи оригінальність його формату, відзначимо глибоку прозорливість генераторів цієї акції в наданні переваги для висловлювання думок саме епістолярному жанрові. Адже не горять не лише рукописи, а й, імовірно, і листи, а відтак – видатні інтелектуали ХХ ст. прагнули залишити своїм сучасникам, а ще важливіше – нащадкам – своєрідні послання, сподіваючись, що вони не стануть марною пересторогою.

Цит. за: Фрейд З. Неизбежна ли война? // Бесстрашие истины / Зигмунд Фрейд. – М. : Вагриус, 2006. – С. 220–232.